

**Софийски университет "Св. Климент Охридски"
Исторически факултет, катедра Археология**

Димитър Георгиев Чернаков

**НЕКРОПОЛИТЕ НА КУЛТУРЕН КОМПЛЕКС
КОДЖАДЕРМЕН – ГУМЕЛНИЦА – КАРАНОВО VI**

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертация за присъждане на образователна и научна степен
„Доктор“,
научна специалност Стара история (праистория) 05.03.01**

Научен ръководител:

Доц. д-р Петя Георгиева

Рецензенти:

Доц. д-р Явор Бояджиев

Проф. дин. Иван Гацов

СОФИЯ 2018

Дисертационният труд е обсъден на 15.01.2018 г. на разширено заседание на Катедра „Археология“ и предложен за защита на 13.02.2018 г. на заседание на Научен съвет на Исторически факултет при СУ „Св. Климент Охридски“.

Дисертационният труд е в обем от 664 страници, в две части – текст и приложения.

Текстът включва увод, пет глави, заключение, списък на използваната литература – 262 печатни страници.

Приложенията включват: каталог на гробове в селища (98 стр.), каталог на гробове и ситуации без скелетни човешки останки извън селища (279 стр.), 28 табла с илюстрации, 19 типологически таблици, 10 диаграми, 2 карти.

Дисертантът е бил задочен докторант към катедра Археология на Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

ВЪВЕДЕНИЕ

Погребалните практики са първостепенен извор за реконструкцията на религиозните вярвания и обичаи на носителите на дадена култура, за социалната структура и не на последно място индикатор за културни връзки и взаимодействия между носители на различни култури. Гробовете в повечето случаи представят затворени комплекси. Това дава възможност за добри резултати при внимателен анализ, включително статистически анализ.

Настоящото изследване е посветено на погребалните обреди на културния комплекс Коджадермен – Гумелница - Караново VI (КГК VI). Натрупаният през годините голям обем емпиричен материал беше основанието да се спра на конкретната тема. Изворовата база включва данните за всички публикувани или с достъпна документация гробове– общо 473 бр. Част от включените в изследването данни са от мои проучвания - некрополите при Кошарна и Каменово.

I. Цели, задачи и проблеми

Целта на настоящата работа е да се направи възможно най-пълна характеристика на погребалните обреди на културен комплекс КГК VI в цялото им разнообразие, представено в различните некрополи, да се потърсят регионални и надрегионални зависимости между различните признаци, характеризиращи обряда, да се направи опит за извличане на информация за социалната структура.

Основната задача на дисертационният труд е да бъдат събрани, описани и систематизирани всички гробни комплекси, известни до момента, от ареала на КГК VI.

II. Методи на изследване

Основните археологически извори в настоящата работа са гробовете. Този тип археологически източници са затворени комплекси и носители на най-много информация. Типологическият метод при анализа е водещ, отнасящ се към всички характеристики на гробовете и техните видове – гробно съоръжение, гробен инвентар, скелетни човешки останки. В изследването са използвани още структурен (засяга структурата на гробовете и некрополите), корелативен (съотношение по различни показатели, един от които е предимно пол/възраст) и сравнителен анализ (даване на аналогии за различните показатели). Включени са голям брой обекти и количественото разпределение на отделните характерни особености от погребалната обредност дава

резултат при търсене на зависимости между измеренията повтораемост – единичност, както в регионален, така и в надрегионален аспект.

Данните са събрани в каталог, в който е използван единен модел за запис на база данни. Информацията за отделните гробове бе нанесена и с кодове в таблица, за по-лесно сортиране и по-голямо удобство при изготвянето на аналитичната част.

III. Териториален и хронологичен обхват

Териториалният обхват на настоящия труд включва югоизточната част на Балканския полуостров и по-конкретно зоните на разпространение на културен комплекс Коджадермен-Гумелница-Караново VI – Североизточна България, Тракия и Югоизточна Румъния (Мунтения и Северна Добруджа). В работата са дискутирани и данните от некрополите Провадия и Козарева могила.

Културният комплекс Коджадермен – Гумелница - Караново VI (КГК VI) се формира на териториите на културите Марица в Тракия, Поляница в Североизточна България и Боян в Югоизточна Румъния (Мунтения и Северна Добруджа) (Фиг. 1). Според повечето автори има 3 фази на развитие, които в българската и румънска литература имат различно обозначение. Долната граница на хронологическия обхват на работата е в средата на V-о хилядолетие (4550 - 4500 г. пр. Хр.) - началото на късния халколит, а горната граница маркира финала на късния халколит в разглеждания географски район (4200 - 4100 г. пр. Хр., Североизточна България и Мунтения и 4000/3900 г. пр. Хр. - Тракия (Boyadziev 1995, 170-171). Според периодизационната схема на Парцингер, комплексът КГК VI се отнася към хоризонт 8 а и 8 б (Parzinger 1993).

IV. Терминологични проблеми

Разгледани са основните проблеми, свързани с различните термини, използвани в литературата относно темата на дисертационния труд.

ГЛАВА 1: ГРОБОВЕ ОТ АРЕАЛА НА КУЛТУРЕН КОМПЛЕКС КОДЖАДЕРМЕН – ГУМЕЛНИЦА – КАРАНОВО VI. ПРЕГЛЕД НА ПРОУЧВАНИЯТА

В глава I е направен историографски преглед на публикациите по темата на дисертационния труд. От него става ясно, че проучванията на гробовете е свързано с някои проблеми, повечето от които нерешени досега.

Основен проблем към настоящия момент по темата е, че липсват изследвания за отделните некрополи с цялостни детайлни анализи, които да обхващат широк спектър от научна информация (включително интердисциплинарни изследвания) по модела на проучване и публикуване на некропола при Дуранкулак. Обикновено фокусът се поставя върху описателната част, свързана с представяне на новооткрити находки и ситуации. Опитите за цялостно обобщаване и анализ на наличната изворова база са на избирателен принцип. Докато в българската и румънската литература за предпочитане са изследвания, които се отнасят към първичната публикация на обектите (проучвателите на некрополите посвещават публикациите върху техните некрополи, като обнародват непубликуван материал) и разглеждане в детайли отделните гробове, то в чуждестранната преобладават обобщаващите съчинения. Основен пропуск на по-голямата част от проучваните некрополи е липсата на информация относно топографията и стратиграфията на изследваните площи, заобикалянето или предпазливият коментар на ситуации в некрополи без скелетни човешки останки или на отделни човешки кости в неанатомичен порядък. Описанията на състоянието на гробовете е субективно и в много случаи е спестена информация поради липса на единен критерий за това, както и липсата на единен терминологичен апарат. Различията във възприемането на някои от отделните културни процеси през късния халколит от българска и румънска страна е причина за противоречивите им схващания. При проучвания едновременно на селищни могили и некрополи почти никъде не се прави коментар за принадлежността на разкритите гробове към някои от разграничените строителни хоризонти. В много случаи точната датировка се избягва. Това е следствие от неясната изворова база резултат от липса на цялостна обработка на масовия материал. Анализирайки гробния инвентар, не е направен опит въз основа на групирането му в различни участъци на отделните некрополи за обособяване на пространства в тях за различни социални групи. Много често във всяко изследване има коментар относно гробния инвентар, но липсва отговор на въпроса защо определен набор от вещи се свързват със определена група от хора. И не на последно място трябва

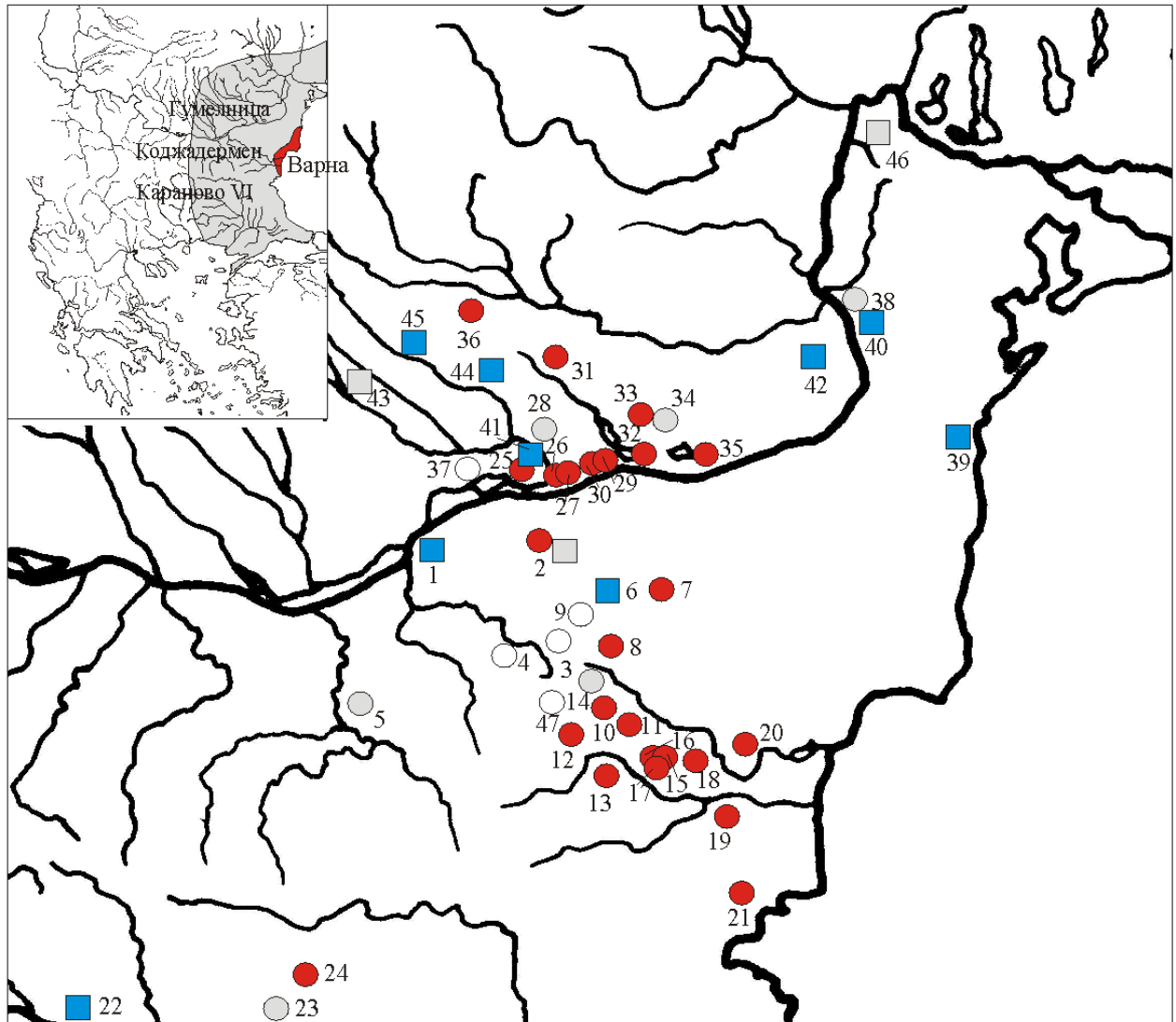
да се отбележи, че целенасочените проучвания на гробове от късния халколит от ареала на КГК VI стават факт през втората половина на миналия век. До тогава проучванията на погребалните практики е спорадично или второстепенно явление, засягащо изследванията на древните общества през каменно-медната епоха. Въпреки това до момента няма нито един изцяло проучен некропол и респективно трябва да кажем, че изворовата база все още остава твърде ограничена и разнородна. Изследвания, в които са включени всички проучени гробове от ареала на КГК VI липсват.

Данните за гробове и некрополи са представени избирателно (субективно) – в много случаи е спестена детайлна информация, необходима при изготвяне на комплексен анализ. Друг проблем е неравномерното разпределение на гробовете в различни географски зони с оглед различната степен на проученост, резултат от което е тяхното неравнопоставено съотнасяне помежду им на териториален принцип. Като основна пречка за включване на всички достъпни извори в базата данни е липсата на публикации на някои проучвани обекти и/или отказ до достъп до работата с археологическите материали.

ГЛАВА 2: ОБЗОР НА НЕКРОПОЛИТЕ НА ТЕРИТОРИЯТА НА КУЛТУРЕН КОМПЛЕКС КОДЖАДЕРМЕН – ГУМЕЛНИЦА – КАРАНОВО VI

В тази глава са разгледани данните за некрополите и единичните гробове (Фиг. 1). Обзорът на изворовата база е проследен на географски принцип като последователно са представени проучените обекти и резултатите от тях на териториите на Североизточна България, Тракия, Причерноморския ареал, Северна Добруджа и Мунтения (Таблица 1). В направения обзор са включени и некрополи, които се намират в Причерноморския ареал: Провадия – Солницата и некропола при Козарева могила, Каблешково. Поради сходствата с погребалните практики на КГК VI и с тези на култура Варна, вероятно ареалът на двата некропола в Западното българско черноморие попада в контактна зона през късния халколит.

В текста не са включени теренни ситуации от селищните могили при Хотница и Gumelnița, тъй като при тях става въпрос не за извършени погребения, а за загинали на място хора. Въпреки че е открит на територията на КГК VI и отнесен към първата му фаза, в настоящата разработка не е включен и единичен екстратурален гроб от Palazu Mare, окръг Constanța с оглед на обективната му принадлежност към култура Варна.

КАРТА НА РАЗПРОСТРАНЕНИЕ ГРОБНИТЕ КОМПЛЕКСИ И НЕКРОПОЛИТЕ НА ТЕРИТОРИЯТА
НА КУЛТУРЕН КОМПЛЕКС
КОДЖАДЕРМЕН - ГУМЕЛНИЦА - КАРАНОВО VI

ЛЕГЕНДА

- Экстрамурални некрополи проучвани
- Экстрамурални некрополи непроучвани или предполагаеми
- Единични екстрамурални гробни комплекси
- Интрамурални групови гробни комплекси
- Интрамурални единични гробни комплекси

1. Русе; 2. Кошарна; 3. Кривня; 4. Нисово; 5. Бяла; 6. Кубрат; 7. Свещари (Сборяново); 8. Радинград;
9. Каменово; 10. Търговище; 11. Овчарово; 12. Лиляк; 13. Омуртаг; 14. Помощица; 15. Винаца;
16. Сушина; 17. Ловец; 18. Смядово; 19. Голямо Делчево; 20. Провадия; 21. Каблешково; 22. Юнаците;
23. Рупките; 24. Стара Загора; 25,41. Късчиоареле; 26. Кирнодж I; 27. Кирнодж II; 28. Куркан; 29. Гумелница I;
30. Гумелница II; 31. Мариуца; 32. Спанцов; 33. Султана - Малу Рошу I; 34. Султана - Малу Рошу II;
35. Въръщ; 36. Дриду; 37. Пиетреле; 38,40. Хършова; 39. Ньводари; 42. Бордушан - Попина; 43. Букшан;
44. Видра; 45. Китила; 46. Лункавица; 47. Опака.

Фигура 1

Съвременна държава	Район	Вид некропол							Брой	Общ брой
		екстрамурален			интрамурален			единичен гроб извън селище		
		проучен	непроучен	общ брой	единичен гроб	група гробовете	общ брой			
България	Североизточна България	13	3	16	1	2	3	2	21	27
	Причерноморски ареал	2	-	2	-	-	-	-	2	
	Тракия	1	-	1	-	2	2	1	4	
Румъния	Мунтения	10	1	11	2	6	8	3	22	
Общ брой		26	4	30	3	10	13	6	49	

Таблица 1. Териториално разпространение на некрополите на културен комплекс Коджадермен – Гумелница – Караново VI.

ГЛАВА 3: ГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ И ТОПОГРАФИЯ НА НЕКРОПОЛИТЕ

В тази глава са разгледани некрополите от ареала на КГК VI, разположени извън очертанията на потенциалните селища, към които принадлежат. Включени са 34 обекта (69%), за които има данни относно географското и топографско разположение. За някои от тях данните са непълни, а за други в приблизителни стойности.

I. Географско положение на некрополите

Географското им положение е в пряка зависимост от териториалния обхват на културния комплекс. Гъстотата им в отделните географски зони е неравномерна с оглед различната степен на проученост на този тип археологически обекти. Концентрирани са в Североизточна България и Мунтения.

II. Топографско разположение на некрополите

Местоположението им е избирано въз основа наличието на различните особености на древния терен: гео-топографски - позиция, надморска височина, дълбочина, геоморфология и характеристики на околната среда – растителност, водоизточници, седиментация. Некрополите са ситуирани върху лесно достъпен терен, освободен от стопански дейности, до който е можело да се стига безпрепятствено при необходимост. В повечето случаи въпросният терен е избран да бъде в непосредствена близост до селището в пряка обозрима връзка. Пространственото разпространение на всеки един некропол е малко известно или неизвестно поради ниската степен на проученост. С оглед на факта, че няма данни за застъпване на синхронни гробове от късния халколит на територията на КГК VI по всяка вероятност териториалното разрастване на всеки един от некрополите е било в хоризонтален план. Това е показателно, че избраният древен терен не е бил по някакъв начин преднамерено ограничаван по подобие на селищните модели. Познато явление е през късния халколит избраният терен за извършване на погребални практики да е повече от един за едно селище. При почти всички некрополи избраният за „град на мъртвите“ древен терен е използван единствено за тази цел. Няма данни за използването му едновременно и за други нужди. Някои изключения обаче показват използване след преустановяването на функционирането като гробище и за алтернативни цели – например производствени (Каменово I). Други изключения пък показват обратното, когато част от вече бивш селищен терен е пригоден за гробищен (Сборяново – Демир Баба Теке, Каменово I (има се предвид разннохалколитните вкопавания в ареала на къснохалколитния некропол). Възможно е вторият случай да касае и групи от т. нар. интрамурални гробове, които са в предполагаема обособена гробищна площ във вече експлицирано пространство, използвано за определен период от време като некропол. Въз основа утилитарното предназначение на древния терен могат да бъдат обособени два вида некрополи – първични (когато теренът се използва единствено за практикуване на погребални практики) и вторични (когато теренът в последствие е превърнат в некропол).

Геоморфологична форма

Теренът на почти всички известни некрополи е позициониран върху високи места, защитен от наводняване, до който има пряк достъп от принадлежащото селище. Също в почти всички случаи е разделен от селището посредством някаква преграда (дол, водоизточник и т.н.). Площта на проучените некрополи (и/или предполагаемата обща площ), съотнесена с обитаемата жилищна зона, в почти всички случаи е с по-големи

размери. Разбира се това е условно казано, тъй като към настоящия момент нямаме нито едно изцяло проучено селище с некропол, за да бъде направена точна съпоставка. Това е резултат от топографските особености на мястото на селището и мястото на некропола. Теренът на селището в повечето случаи попада в затворена, топографски ограничена и природно защитена зона, която е с ограничена площ, докато този на некропола е с обратните показатели.

Изложение

Има се предвид ориентацията (наклона) на терена спрямо посоките на света. **Изложението му в почти всички случаи е с посока спрямо селището** (26 случая, 76%). При останалите изложението е близко до това на селището, но отново с видима връзка помежду им, макар и ограничена. **При нито един случай посоката спрямо селището не съвпада с посоката на изложението на терена.** Респективно ситуациите, при които разположението на некрополите върху древния терен касаят склонове, обозримата връзка с принадлежащото селище е значително по-голяма от случаите, когато некрополите се намират върху тераси, при които денивелацията е със значително по-ниски стойности.

Водоизточник

Тук се взема под внимание видовете водоизточници, близостта им с комплекса селище – некропол, както и суперпозицията на селище - некропол от гледна точка местоположението на водоизточника. Той всъщност е природен ресурс на селището, към което принадлежи некропола, и е в пряка връзка с екзистенциалните и стопански нужди на неговите обитатели.

III. Топографско разположение на селищата

Некрополите от ареала на КГК VI **принадлежат по традиция към типа „селищни могили“**. Те са разположени в най-плодородните равнини, т.е. в местата, където средното количество на годишните валежи надвишава 800 мм^3 на м^2 , почвите са достатъчно плодородни и са налице условия за временно задържане на пролетните води. Намират се върху речна тераса, дере или склон. Към настоящия момент не е проучено околмогилното пространство на нито едно от включените тук селища с некропол. Поради тази причина на този етап е невъзможно да бъде очертана точната граница между обитаемата жилищна зона и тази, свързана с извършване на погребални

практики, както и възможна зона на синхронно териториално и хронологическо застъпване.

IV. Разстояние, ориентация и взаимовръзка между некрополите и селищата

Разстояние (Диаграма 1). Разположени са на близко (до 120 м) и на средно видимо разстояние (120 – 950 м) според индекс на Хигучи. Двата типа се свързват с пряка обозрима връзка между некропол и селище.

Посока (Диаграма 1). Взета е под внимание суперпозицията селище - некропол спрямо посоките на света. Ориентацията е взета въз основа наличната информация в публикациите и/или от проучвателите на съответните обекти. Тя отново засяга осреднени стойности, тъй като няма цялостно проучен некропол към момента. Като основен отправен ориентир е ползван проучван участък/участъци от некрополите, за които има археологически данни. От друга страна, дори ако приемем, че разстоянията между селищата и некрополите са достатъчно големи, че това да не повлияе съществено върху определянето на посоката, ако посоката е **записана като северозапад, то следва да се приеме, че е толкова на запад, колкото и на север**. Това е илюстрирано на диаграма 1. Вижда се, че некрополите са сравнително равномерно разпределени по този показател.

Денивелация. По-голямата част от известните некрополите са разполагани по-високо от селищата си поради 2 причини: необходимост от обозрима връзка и превенция от наводняване. Останалата част вероятно е разполагана по-ниско или на едно ниво с оглед топографските особености на древния терен, но отново съобразена с горепосочените две причини.

***

Въз основа на направения обзор относно местоположението на некрополите на КГК VI могат да бъдат направени изброените по-долу заключения. Трябва да се има предвид обаче, че значителна част от некрополите са или случайно открити, или търсени целенасочено чрез сондажи до откриване на гроб, което до известна степен е също случаен подход и не изчерпва всички възможности.

1. Всички известни некрополи, които се свързват с конкретно селище, принадлежат на селища от тип „селищни могили“, което не изключва възможността да има и такива от друг тип ;

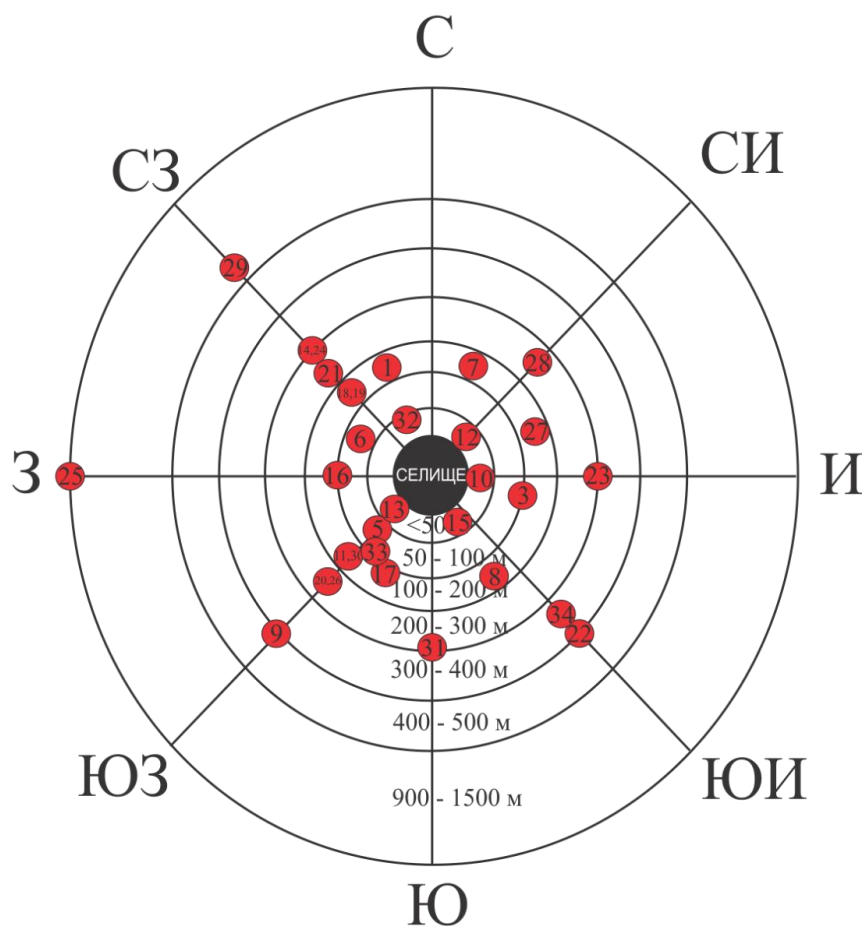
2. В повечето случаи един некропол се асоциира поне с едно селище, но има изключения. Например некрополите и единични гробове Каменово 1 и 2, Овчарово 1 и 2, Chirnogi 1 и 2, Gumelnița 1 и 2, Sultana-Malu Roșu 1 и 2 се асоциират с едно и също селище;

3. Прието като сериозен резултат от картирането е, че почти всички некрополи се намират по Долен Дунав на територията на Североизточна България, Мунтения и Северна Добруджа. Това не може да бъде сигурен показател поради ограничените данни за гробове и некрополи в Тракия и Западното българско Черноморие;

4. Разположени са на близко и средно разстояние от селищата върху ненаводнявани терени с по-голяма надморска височина. По отношение на разположение посоката спрямо селището може да се каже, че няма точно определена посока на разпологане. Фактът, че има ситуации с по два некропола, които се намират в различни посоки, показва, че местоположението не е от съществено значение (Диаграма 1). Те са на близко или средно разстояние от водоизточници;

5. Изборът на място за некропол е бил съобразен с топографията на древния терен, обозрима връзка и възприемането на терена от древната общност за гробищно пространство;

- 1 Кошарна
- 2 Кривня
- 3 Нисово
- 4 Бяла
- 5 Сборяново
- 6 Радинград
- 7 Каменово I
- 8 Каменово II
- 9 Търговище
- 10 Овчарово I
- 11 Овчарово II
- 12 Лиляк
- 13 Омуртаг
- 14 Помощица
- 15 Виница
- 16 Сушина
- 17 Ловец
- 18 Смядово
- 19 Голямо Делчево
- 20 Провадия
- 21 Козарева могила
- 22 Берекетска могила
- 23 Рупките
- 24 Căscioarele
- 25 Chirnogi I
- 26 Chimogi II
- 27 Măriuța-La Movilă
- 28 Gumelnița I
- 29 Gumelnița II
- 30 Sultana-Malu Roșu I
- 31 Sultana-Malu Roșu II
- 32 Vărăști
- 33 Pietrele
- 34 Hârșova

Диаграма 1. Суперпозиции на некрополите и селищата.

ГЛАВА 4: АНАЛИЗ НА ГРОБОВЕ В СЕЛИЩА

Тъй като най-ранните некрополи са от късния неолит, а през през по-голямата част от неолита единствените гробни находки са в селища, може да се твърди, че през неолитната епоха погребването на мъртвите от дадено селище се осъществява в неговите очертания, докато през халколита тази традиция отшумява и за целта е избрана определена територия в близост до населеното място, обособяваща древното гробище (екстратурален некропол). **В известен период от време двата обряда съществуват паралелно.** Обяснение за това се дава с факта за практикуване едновременно на обичай и отклонение от обичая. Под обичай се разбират общоприети действия и норми, дълбоко вкоренени в живота на човешката общност и естествени за нея при нормални обстоятелства. Отклонение от обичая е налице в

случаите, когато масовата практика е нарушена поради обективни или субективни причини. По археологически път разграничаването обичай – отклонение се осъществява на базата повтораемост - единичност. По отношение на това практиката за извършване на погребения в очертанятията на селищата да е самостоятелен погребален обред през късния халколит липсват изказани категорични становища. Водят се в литературата като „интрамурални“ (от латинското *intra muros*, зад стена). Някои автори под названието „интрамурални гробове“ от късния халколит имат предвид резултат от отклонение от ритуала. С оглед на това, че липсват точни граници на селищата в резултат на проведени проучвания термина е неточен и под неговото използване ще се има предвид гробове в жилищното обитаемо пространство или в непосредствена близост до него.

Гробове в очертанятията на селища от ареала на КГК VI са известни от 13 обекта (27%): 5 бр. на територията на България – Русе, Кубрат, Кошарна, Юнаците и Нова Надежда и 8 бр. на територията на Румъния: Năvodari I, Hârșova, Căscioarele – Ostrovel, Bordușani – Popină, Bucșani - La Pod 1, Vidra, Chitila – Ferma и Luncavița. Акцентът върху анализа ще бъде поставен на гробовете от българските земи, а тези от Мунтения ще бъдат дадени като паралели.

Цялостното проучване на Русенската селищна могила е причина тя да е един важните обекти за праисторическата археология на Балканския полуостров. Един от основните проблеми е разкриването на човешки скелети в очертанятията на селището. Техният брой там е най-голям и поради тази причина ще акцентирам върху тях.

Ситуацията с разкритите гробове в Русенската селищна могила съвсем не е изолиран случай. С оглед на посочените археологически паралели в други обекти може да се каже, че тези в селищна могила Юнаците са най-близки до подобни в Русенската селищна могила. Това е така поне по отношението на големия брой намерени скелети в халколитните пластове на всеки един от двата обекта. Все пак селищна могила Юнаците не е проучена изцяло за разлика от тази при Русе, така че броят на скелетите там в халколитния пласт може да е значително по-голям. Вероятно и в двата обекта става въпрос както за загинали на място хора, така и за извършени преднамерени погребения, някои от които със следи от извършен частичен погребален обряд. За загинали на място хора със сигурност става въпрос за ситуацията, разкрити в селищните могили при Хотница и Gumelnița, нещо което може да се каже за по-голямата част от човешките останки в Русенската селищна могила. С оглед на откритите човешки скелети под подове на постройки в някои от горепосочените обекти

може да се твърди, че кореспондират с малка част от тези в Русе, за които има данни, че са открити под пещи или деструкции от постройки, ако разбира се приемем, че имат пряка връзка с постройките. За Русе обаче нямаме данни за детски погребения под подове на постройки или за погребения в съд, данни за каквито имаме от селищна могила Hârşova. Ситуацията в селищна могила Кубрат е сходна на тази в Русе ако приемем хипотезата, че за известно време свободните площи върху селищата са били използвани за некрополи (северната и североизтоната периферии на източния сектор на Русенската селищна могила от дълб. 2,90 до 3,70 м).

Изведени са следните изводи, относно разкритите гробове в границите на селища:

1. Интрамурални гробове не се срещат във всички селища. Те изглеждат по-скоро като отклонения. При тях не се установява устойчив погребален ритуал. Може да се допусне, че някои от откритите човешки скелети са на загинали на място хора при извънредни обстоятелства. Възможно е те да са оставяни без корекция на поза и ориентация. Умишлено са засипани (погребани) с деструкции и отпадъци от околния терен – практика също отклонение от погребалния обред, наложила се поради извънредни събития. Причини биха могли да бъдат: обсада на селището, извършване на отбранителни действия и невъзможност за извършване на нормален погребален обред и необходимост от бързо освобождаване от мъртвите; напускане на селището поради природни бедствия. Няма достатъчно данни, на базата на които да се установи дали става въпрос за извършени погребения, или за находка на засипани човешки останки на умрели при нещастни случаи или насилие.

2. Ситуациите с интрамуралните гробове от късния халколит не са еднакви за отделните селища и имат своите локални особености. Общата закономерност е, че в Североизточна България и Тракия скелетите принадлежат предимно на възрастни индивиди в позиция хокер (ляв и десен) и са ориентирани приблизително точно по една от посоките на света (с изключение на тези в Русенската селищна могила, там броят на точно ориентирани скелети е 24). Малко на брой пози са еднакви в няколко селища. Сходства в ориентацията има за групи от гробове в Русенската селищна могила и Кубрат. В Мунтения интрамуралните гробове включват трупополагане в позиция хокер наляво и надясно, предимно деца, погребани под постройки, някои и в съдове – погребална практика, позната от ранния неолит.

3. Откритите човешки скелети в Русенската селищна могила не принадлежат към последния строителен хоризонт и не са резултат от финалното вражеско нашествие, довело до превземането и опустошаването на селището, за разлика от ситуацията в

селищна могила Юнаците. Аргумент за това заключение са следните факти: 1. Открити са на различни дълбочини, попадайки в различни строителни хоризонти; 2. В най-горните хоризонти цели скелети не са регистрирани, може би поради факта, че той е бил разрушен от по-късни интервенции през желязната и римска епохи. Ако е имало т. нар. финално опустошаване на селището и загинали хора при отбраната му, то техните останки биха се намирали точно в последните строителни хоризонти, за което нямаме археологически доказателства. Тезата за трите последователни вражески нашествия, които са довели до превземането и опажаряването на селището, въз основа на групирането на скелетите в три основни нива също смятам за неиздържана. Допускайки за достоверно разграничаването на строителните хоризонти от проучвателите, то от едва от VI надолу до XIII и XV са открити запазени човешки скелети. Като се има предвид и денивелацията на могилата, то тогава направените заключения за трите последователни вражески нападения би трябвало да имат единствено теоретичен характер. Ако приемем факта, че намерените скелети в отделните хоризонти са индикатор за случили се вражески нападения, то броят на инвазиите надвишава 9.

4. При едни обекти гробовете са свързани помежду си и обособяват гробищно пространство (некропол), (Кубрат и отчасти Русе), а при други (всички останали) нямат връзка помежду си. Възможно е при определни групи от тях да има дублиране на ситуацията от селищна могила Кубрат и обособяване на некропол на територията на самата селищна могила. Тази възможност е осъществена поради налична свободна от постройка площ (има се предвид откритите групи от скелети в североизточната и северната част на източния сектор от дълб. 2,90 до 3,70 м в Русенската селищна могила – предполагаем некропол, принадлежащ към втората селищна могила).

Не е изключено в един период от време площта на голямата селищна могила в Русе да е била необитаема и използвана за некропол. Друг довод за този извод е, че тя се намира в югозападна посока от малката могила (дестинацията, в която са разположени по-голяма част от некрополите на култура Гумелница). Липсата обаче на общ погребален обред е довод да смятаме, че предполагаемият некропол също сам по себе си е отклонение от обичая, тъй като е създаден при необичайни обстоятелства и при гробовете в него няма изразена повторемост.

5. С оглед анализа до тук може да се говори за наличието на практика за погребване на мъртвите вътре в селищата през късната каменно-медната епоха на територията на

КГК VI, макар и много по-малко популярна¹, съществува успоредно с погребалната практика на трупополагане в извънселищни некрополи и през късния халколит. Тук трябва да отбележим, че причините за нейното упражняване трябва да се търсят в необичайни обстоятелства, поради които са намирани алтернативни решения при погребване на малка част от мъртвите.

ГЛАВА 5: АНАЛИЗ НА ГРОБОВЕ ИЗВЪН СЕЛИЩА

В глава 5 е направен обстоен анализ на гробове извън селища (в некрополи и единични гробове).

Класификация на екстрамуралните гробове

Спрямо своето предназначение и конкретна функция къснохалколитните гробове на територията на КГК VI могат да бъдат класифицирани по следния начин:

Клас 1. С регистрирани скелетни човешки останки в артикулация – 1.1 единични и 1.2 групови гробове. Това са първостепенните гробове, преобладаващи в количествено отношение, които са и основните археологически извори за погребалната обредност през късния халколит;

Клас 2. Без регистрирани скелетни човешки останки – 2.1 негативни (останки от погребални церемонии и кенотафи) и 2.2 позитивни структури – постройки, останки от погребални угощения).

I. Анализ на гробните компоненти

Анализът е фокусиран върху триделността на компонентите на гробовете – гробно съоръжение, скелетни човешки останки и гробен инвентар. С оглед съотношението между трите компонента е проследено и териториално разпространение на гробовете в некрополите през късния халколит (доколкото имаме информация от изворовата база). Отделните погребални зони в некрополите са индикатор за различната концентрация на гробовете – приемаме, че централната част на некрополите е с по-висока концентрация за сметка на тяхната периферия, където тя е значително по-ниска. Това твърдение има

---

¹ Общият брой на всички известни открити скелетни човешки останки в селища -174 (не всички от тях са резултат от извършени погребения), е значително по-малък от общия брой на гробовете в екстрамуралните некрополи - над 450 при положение, че броят и площта на проучените селища е много по-голям от този на некрополите.

условен характер, тъй като нито един от некрополите на КГК VI не е проучен цялостно и няма сигурни теренни данни за евентуални граници на древните гробища. Групирането на гробовете е проследено на базата на проучените пространства.

Клас 1

Гробно съоръжение

I. Основни гробни структури

Основните гробни структури касаят ями, в които е извършена първична инхумация. Те са предимно 2 типа – с овална или четириъгълна форма. Интересното е, че данни за основни гробни структури има едва от 5 некропола, така че тяхното количествено и типово разпространение е една малка непредставителна извадка на фона на всички известни гробове. На територията на България в ареала на КГК VI количественото им разпространение е почти по равно с лек превес на първия тип. От систематизираната информация за 362 гробни комплекса на територията на България и Румъния археологически запис за гробно съоръжение има само за 29 бр (8 %).

II. Помощни гробни структури

Към тази група отнасям всички съпътстващи гробни структури, които са открити на различни нива в/над основната гробна структура и имат второстепенна функция (укрепваща, допълваща). Разграничени са 2 типа – съпътстващи структури в гробни ями и такива (ситуации) над гробни ями.

Скелетни човешки останки

Положението на скелетните човешки останки е хокер.

1. Тип 1. Хокер на ляво. Свитиът на ляво скелет лежи на лявата си страна. Позата е най-често срещаната на територията на КГК VI – 273 случая.. От българските земи става въпрос за 162 случая. От територията на Румъния от наличните данни са за 111 случая. С оглед на това, че не всеки гроб има пълни данни относно точното местоположение на отделните анатомични детайли могат да бъдат обособени 6 вида положения на тялото с варианти.

На територията на КГК VI почти изцяло преобладава позата хокер на ляво с ориентация спрямо глава на изток с варианти (266 бр. - 87% с достатъчни данни

относно анатомичната конфигурация на скелета). Вариативността на посоката по всяка вероятност е свързана с времето на погребението през съответния годишен сезон (азимутът на слънцето се променя през годишните времена), както и с атмосферните условия по време на погребението (например при липса на видимост на небесните тела е по-трудно да се определи с точност посоката). Разбира се, че има и изключения в ориентацията, но те вероятно се дължат на фактори, свързани с древния терен и/или горепосочените причини и не са във връзка с религиозно-митологични подбуди. Към изведените 6 вида положения на тялото спрямо статистическата информация е видно, че водещото е тип 1.1 (53 бр., 20%), следвана от типове 1.5 (35 бр., 13%) и 1.4 (30 бр., 11%). Въпреки факта, че данните от румънските некрополи са частични, прави впечатление, че има известни различия в начина на трупополагане. При някои варианти на тип 1 позите са разпространени или по-често срещани на територията на Румъния (1.1.2.1, 1.2.2, 1.3.1.3) и почти или въобще не се срещат в „българските“ некрополи. Съществува и обратния вариант – например типове 1.1.1.1, 1.1.1.2, 1.1.1.3, 1.3.1, 1.4.1 са само или повече разпространени на територията на България. По отношение на полова диференциация мъже-жени при тип 1 съотношението е 1,5:1, т.е. преобладават мъжките погребения. За това също може да се каже, че някои пози са „мъжки“, а други – „женски“. Погребенията на децата също се отнасят към една от двете категории, но поради липса на данни за полова принадлежност е невъзможно да бъдат включени в това съотношение дали принадлежат на момчета или на момичета. Типове 1.1.1.1, 1.1.2.2, 1.4.1, 1.5.2.1 се характеризират с погребения предимно на мъже, а типове 1.1.1.3, 1.2.2 – на жени. Съотношението на погребани възрастни-деца в положение хокер на ляво е 4:1.

2. Тип 2. Хокер на дясно. Позата хокер на дясно е позната при трупополагане в ареала на КГК VI, но в сравнение с позата хокер на ляво е много по-слабо разпространена. Има данни общо за 40 случая – 26 бр. от територията на България и 14 бр. за Румъния. Обособени 5 вида с варианти.

Позата хокер на дясно (тип 2) е много слабо разпространена на фона на статистическите данни (40 бр., 13%). Тип 2.5 е най-често срещаният (5 бр., 13%). Също е видно, че ориентацията на тялото при десните хокери едва при 12 случая (30%) е изток с варианти, при всички други тя е различна от изток (70 %). Тук трябва да отбележа, че от общо 26 гроба с ориентация, близка до запад, 17 от тях са десни хокери. Интересното е, че за разлика от тип 1, при тип 2 количественото съотношение между мъже и жени е почти 1:2 (отнася се за тези, за които има данни за пол и възраст), т.е.

преобладават погребения на жени, което се отнася за почти всички видове на тип 2. Съотношението на погребани възрастни-деца в положение хокер на дясно е 20:1. С оглед категоричното количествено съотношение в полза на тип 1 е възможно при тип 2 да става въпрос за изключение от обряда въз основа на това, че погребаните не са принадлежност към древната общност, а са пришълци от друго място (чужденци). Не изключвам възможността те да са придошли или просто да става въпрос за външно влияние от ареала на култура Варна, за който погребален обред е характерно трупопологането на жени в положение хокер на дясно.

Гробен инвентар

В настоящето изследване са включени общо 340 гробни комплекса с регистрирани скелетни човешки останки от КГК VI, открити на територията на днешни България и Румъния. Статистиката показва, че в 124 гробни комплекса (36 %) не е регистриран гробен инвентар за разлика от останалите 216 (64%), в които е открит един или повече предмети. Прави впечатление, че „безинвентарните гробове“ на територията на Румъния са сравнително повече на брой (77, 62%) спрямо тези на територията на България (47, 28%) от общо всички въведени в базата данни на територията на комплекса. Тяхното съотношение е почти 3:1.

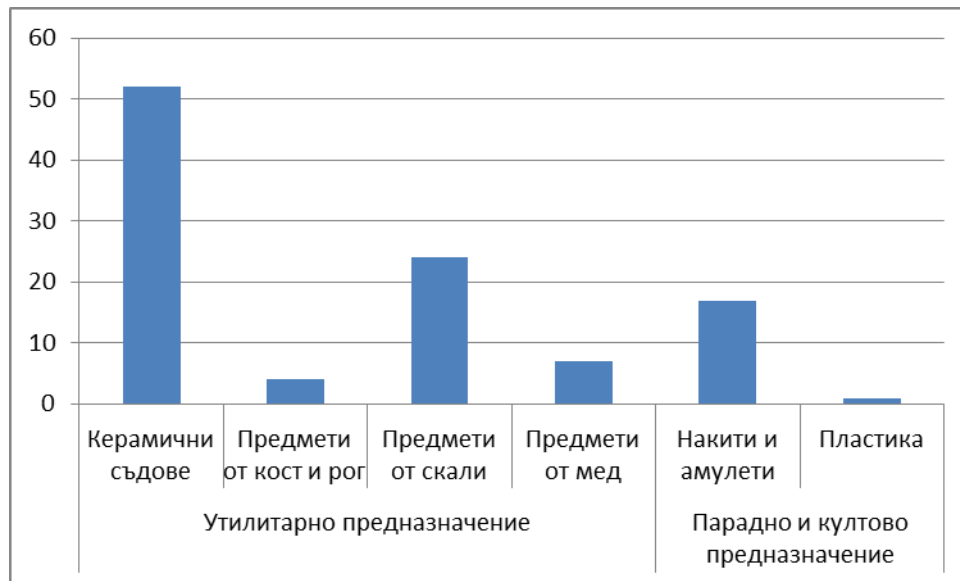
Преобладаващата част от гробния инвентар принадлежи на предмети с утилитарно предназначение, измежду които най-разпространените са керамичните съдове (52 %) и предметите от камък и кремък (24 %), от тези с неутилитарно предназначение – накити и амулети (17 %), (Диаграма 2). Рядкост е поставянето при мъртвите на предмети от кост и рог, мед, злато или керамични пластични изображения.

Значителна част от съдовете са направени специално за погребенията и са или неизпечени, или слабо изпечени. Има и съдове, печени на стандартно висока температура (както тези от селищата), включително със следи от вторично нагряване/опалване. За съжаление в публикациите липсват данните от този тип за всеки от съдовете и не може да се определи каква част са напълно изпечени и каква са произведени за погребенията. Всички съдове, откривани в гробовете, се отнасят към категорията на трапезната кермика, липсват гърнета (кухненска керамика) и хранилища. Съдовете с голям диаметър (паници и купи) са поставяни в долната част на скелета, а останалите с малък диаметър – в горната при глава и ръце. Броят на съдовете в гробовете със скелетни човешки останки варира от един до шест. Гробовете, в които

има най-малко три съда, са 18 бр. В 10 бр. от тях (56 %) има предмети от ценни суровини - мед (4 бр. – 22 %), злато (3 бр. – 17 %), Spondylus (10 – 56 %). Общият брой на гробовете, в които няма керамични съдове, но има друг инвентар, е 79. Сред тях с масивни медни предмети са 5 бр. – 6 %, със злато 3 бр. – 4 %, Spondylus 14 бр. – 18 %. Това дава представа доколко количеството на съдовете в един гроб е подходящо за определяне на социално-имущественото положение на погребания. От посочената статистическа информация, погледнато от процентна гледна точка, е видно, че в гробовете с поне 3 съда се срещат и повече предмети от ценни суровини. В гробове, в които няма керамични съдове, разпространението на „престижни предмети“ е в пъти по-малко. Поставянето на 3 или повече съдове в гробовете е индикатор за висок-социален статус.

Керамичните съдове са утилитарно свързани с нуждите за самите погребални практики (поставяне на обредна храна и напитки). Накитите най-вероятно са лична собственост на погребания. Сечивата и оръжията вероятно също. Част от тях могат да се свържат с мъжки или женски гробове. Някои предмети се асоциират само с един от двата пола – например каменни брадви-чукове и тесли се срещат само в мъжки гробове, а други – керамични съдове с голям диаметър, каменни и медни сечива, накити от Spondylus – предимно в мъжки гробове, но също така в по-малка степен и в женски. В женски гробове са разпорстранени повече предмети от кост, накити от мед и кост, но в по-малка степен се откриват също и в мъжки гробове.

Данните за останки от материали с органичен и неорганичен произход в гробен контекст са свидетелство за извършен набор от ритуални действия, характерни за част от културния комплекс или даден микрорегион. Достигналият до нас археологически запис за разнообразието на гробния инвентар има частичен характер и засяга предмети предимно от трайни материали. Някои от изброените находки по отношение на количествено разпространение са характерни предимно за микрорегиона на едно селище с некропол (каменните тесли за Търговище, керамичните „лампи“ за Varašiti, керамични похлупаци за Винаца, каменни брадви-чукове за Радинград). Накити и амулети и други предмети на престиж (брадви-чукове, тесли, плоски медни брадви) присъстват предимно в представителни гробове и са индикатор за висок социален статус. Многообразието на гробния инвентар е резултат от спецификите на регионалните и надрегионални особености на територията на КГК VI.

Диаграма 2: Количествено разпределение (в %) на вида на гробния инвентар от ареала на КГК VI спрямо брой гробове със скелетни човешки останки.

Клас 2

Отнася се за ситуации без антропологичен материал, в които са депонирани останки от погребални церемонии (19 бр.) или чието предназначение не е извършване на фактически, а символични погребения (кенотафи) (11 бр.). Към настоящия момент в археологическата литература липсва точна трактовка, която да обособява и разграничава двата типа. Под „кентаф“ ще разбирам гробове, при които археологическият запис дава информация за извършени умишлени и символични погребални действия – 1. наличие на гробно съоръжение; 2. поставен гробен инвентар без умишлено нарушена цялост в определен порядък; 3. липса на скелетни човешки останки. Под „останки от погребални церемонии“ ще имам предвид гробове без скелетни човешки останки с наличие на археологически материали в тях предимно във фрагментиран вид и липса на порядък, доста често в насип и по-рядко върху дъно (ако става въпрос за негативна структура), както и останки от храна и погребални принадлежности и/или материали с неорганичен произход. Припокриването на някои от критериите и за двата типа е проблем пред точното отнасяне към единия или другия, затова основно ще взема под внимание интерпретацията на съответния проучвател.

Гробно съоръжение

Тип 1. Вкопани структури

Наред с обикновените гробни ями в некрополите на КГК VI се откриват и структури, в които няма регистрирани скелетни човешки останки. Интрепретирани са като тризни (останки от погребални угощения) или кенотафи (гробове без скелетни човешки останки в тях). Запълнителят на вкопаванията е както стерил (всички структури без скелетни човешки останки от некропола при Кошарна), така и седимент, различаващ се от околния терен (Омуртаг, шифър 33.01 и 34.02), примесен с културни материали. Обяснението на ситуациите е същото, което е направено за запълнителите на гробните съоръжения от клас 1 по-горе. Спрямо очертанятията на вкопаванията са обособени ями с овална/елипсовидна форма, както и други с четириъгълна форма.

Тип 2. Наземни структури и ситуации

Отнасят се за струпване на археологически материали върху предполагаемия древен терен – керамични фрагменти от съдове, животински кости, находки.

Вид 1. Керамични.

Отнася се за 3 случая с данни за керамични наземни съоръжения в некрополи с шифър 15.003 Кошарна, 57.001 Винаца и 32.001 Омуртаг. По всяка вероятност става въпрос за керамични структури (постройки с малки размери), чието предназначение е за депа на предмети/храна в некрополите, свързани с погребалните практики.

Вид 2. Позитивни структури и ситуации без данни за запазено съоръжение

Отнася се за 2 ситуации от Кошарна с шифър 13.001 и 14.002. Тук става въпрос за струпвания на керамика и животински кости върху предполагаемия древен терен. Възможно е позитивните структури (ако е имло въобще такива) да са били от нетраен материал (дърво, клони), който да не е достигнал до нас.

Гробен инвентар

Кенотафи

Отнася се за ситуации в некрополи, при които няма данни за извършени фактически (липса на скелетни човешки останки), а на символични погребения (кенотафи, от гръцки κενοτάφιον – празен гроб). В литература по праистория няма ясно становище по това какво е кенотаф. В някои некрополи отделни находки на различни артефакти,

несвързани с конкретен скелет, се обявяват за кенотафи. В други това не е така. Например в некрополите от Румъния няма открит нито един кенотаф, докато от България от 19 бр. некрополи са регистрирани 11 бр. кенотафи. Това очевидно не е регионална особеност, а мода или инерция при интерпретациите на реално откривани ситуации. Освен това много трудно може да се направи разлика между обекти, наричани кенотаф, ритуална площадка или тризна. В настоящето изследване под „кенотаф“ ще разбирам гробове, при които археологическият запис дава информация за извършени умишлени и символични погребални действия – 1. наличие на гробно съоръжение; 2. поставен гробен инвентар без умишлено нарушена цялост в определен порядък; 3. липса на скелетни човешки останки.

Кенотафи са регистрирани в следните некрополи: Виница (7), Голямо Делчево (2) и Смядово (2). Във всички ситуации са открити цели съдове (9) или фрагменти от тях (2). Това са пробладаващата и основна част от находките в този клас гробове. Съдовете са с голям диаметър - разлати или дълбоки, рядко става въпрос за такива с малки размери или за похлупаци. При гроб от Виница с шифър 23.24 се касае за фрагментиран голям дебелостенен съд. Поставяни са предимно групово и рядко единично върху предполагаемото дъно на гробната яма. Когато са слагани групово са в приблизителни редици с ориентация близка на оста изток – запад (Смядово, Виница 12.13, 13.14). На второ място в гробния инвентар се нареждат кремъчните пластини – открити са в 4 кенотафа, във всички случаи по един на брой. Рядкост е наличие на други находки – каменна тесла (Виница 47.48), мотика от рог (Виница 42.43), наниз от мъниста от камък и кост (Смядово 25.30). По отношение на материали с органичен и неорганичен произход трябва да кажа, че в 2 кенотафа са открити животински кости (Виница 42.43 и 47.48) и в по един черупка от мида (Виница 23.24) или камък (Виница 25.26). Общият брой на всички открити предмети във всеки един от кенотафите варира между 2 и 6, изключение прави ситуацията от Смядово с шифър 25.30, при която общият брой на предметите в инвентара е 67 (само броят на мънистата там е 62).

Останки от погребални церемонии

Поради факта, че в този тип отсъстват скелетни човешки останки (запазени), основният индикатор за тяхната идентификация е наличието на археологически материали в контекста на даден некропол (поради факта, че ако са вкопани структури в лъоса, техният запълнител подобно на обикновените гробове също е лъос, и

регистрирането на съоръжение е невъзможно). Останки от погребални церемонии са регистрирани при 30 случая.

С оглед наличните предмети в тях очевидно става въпрос за резултат от струпуване на материали и/или умишлено изграждане на гробищни структури, предназначени за депониране на хранителни останки, принадлежности за приготвяне на храна (чукалки, хормел) и/или прибори за хранене (лъжица, керамични съдове). Те са закопавани в границите на самия некропол (негативни структури), оставяни са просто на място в гробището (тип 2.2) или са депонирани в специално изградени за целта структури (тип 2.1). Откритите предимно във фрагментиран вид керамични съдове, анторпоморфни и зооморфна фигури са археологическо свидетелство вероятно за преднамерена фрагментация на предмети в рамките на некропола като аспект на погребалните практики в контекста на религиозна-митологичния мироглед на човека през късния халколит.

II. Корелативен анализ на гробовете

Тук са проследени връзките между признаците пол и възраст, от една страна и останалите признаци от друга. Относно корелацията пол/възраст – поза на скелета е обърнато внимание в предходната част за анализа на гробните компоненти. Затова ще се спра на други 5 пункта:

1. Местоположение и организация на гробовете в отделните некрополи спрямо пол и възраст

Гробовете в отделните некрополи са организирани в повечето случаи в сравнително прави редици, ориентирани по осите изток – запад с отклонения. Направлението им е продиктувано вероятно от обичайната ориентация на свитите скелети, които по принцип са с източна ориентация и отклонения. Отделните редици по принцип са почти успоредни една на друга и отстоят на разстояние около 2 м;

Във всеки един некропол в една или друга степен има тенденция към райониране на гробищното пространство по полово-възрастов признак. То е изразено в обособяване на редици, в отделни зони или комбинация от двата варианта. Секторите с детските гробове са разположени в повечето случаи до тези на женските (с изключение на

некропола при Голямо Делчево). Секторите с мъжките гробове са обособени в некрополите от женските. При някои случаи (Търговище) редиците съответно на мъже, жени и деца са и с различна една на друга ориентация, което е белег вероятно за допълнително разграничаване. Относно тезата за райониране по полово-възрастов признак в точно определени участъци спрямо посоките на света мисля, че няма основание за категорично твърдение с оглед на факта, че нито един от проучените некрополи не е тотално изследван и няма никакви данни за сигурни граници и разположение.

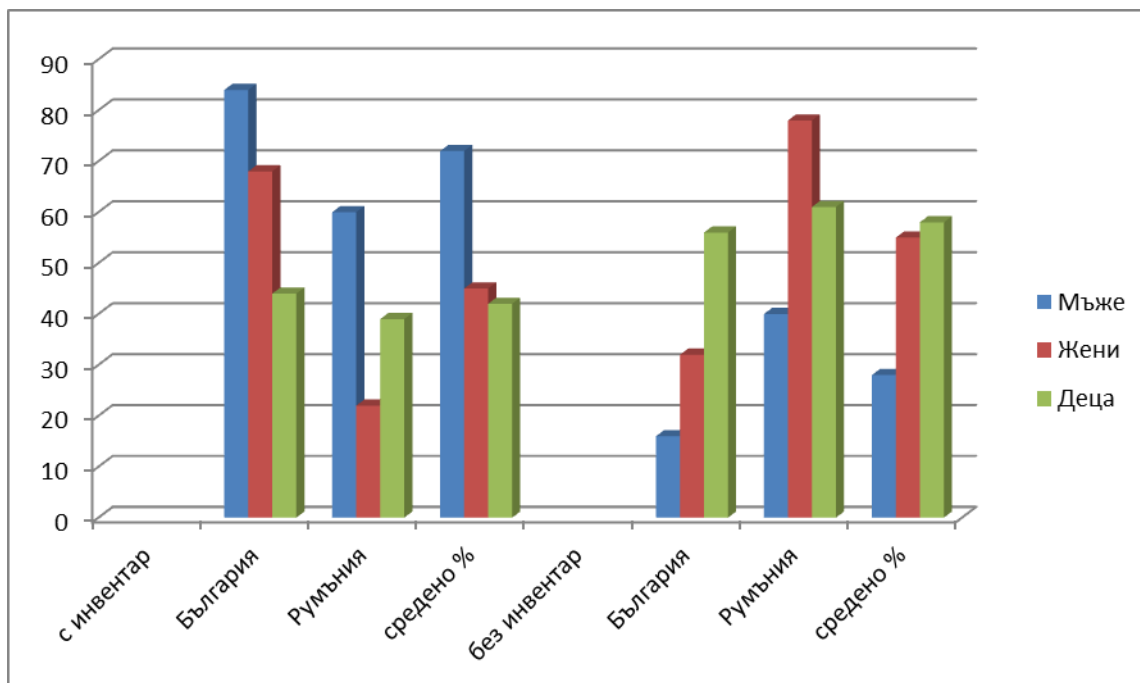
2. Съотношение по дълбочини на гробните ями на гробовете спрямо пол и възраст.

По всяка вероятност вертикалната „стратиграфия“ е резултат на санитарно-хигиенни изисквания с оглед размерите на трупа и големината/дълбочината на гробната яма. Не изключвам вероятността тя също така да е еквивалент на социално-възрастова принадлежност – по-голямата дълбочина на погребване да отговаря на по-високо обществено положение по примера на некрополи от ареала на култура Варна (което също е отразено в различното местоположение на отделните гробове в некрополите и различното разпределение на гробния инвентар в отделните гробове по полово-възрастов признак). С изключение на един гроб, всички останали касаят гробове на жени и деца в разгледаните два некропола и корелативния анализ на практика не засяга равнопоставено съотнасяне на мъжки – женски – детски гробове от една страна, от друга не обхваща всички некрополи и направените тук наблюдения и заключения имат предварителен и условен характер.

3. Съотношение между пол/възраст и наличие/отсъствие на гробен инвентар.

Антропологичните данни за 210 гроба със скелетни човешки останки с общо 212 скелета в 15 некропола (Диаграма 3), които представляват близо 2/3 от всички анализирани тук и вероятно са представителна извадка (62 %). От средните процентни стойности спрямо всеки некропол на отделните полово-възрастови групи е видно, че на територията на КГК VI преобладават мъжките гробове с инвентар (72 %). Женските (45 %) и детските гробове (42 %) с инвентар са значително по-малък процент от мъжките и техните средни количествени стойности се доближават. **На територията на България мъжките гробове с инвентар са 84 %, докато тези на територията на Румъния са по-малко – 60 %, при женските гробове разликата е доста по-голяма – в българските земи**

те са 68 %, докато на север от р. Дунав те са едва 22 %. Процентът на детските гробове с инвентар от двете страни на р. Дунав е приблизително равен.

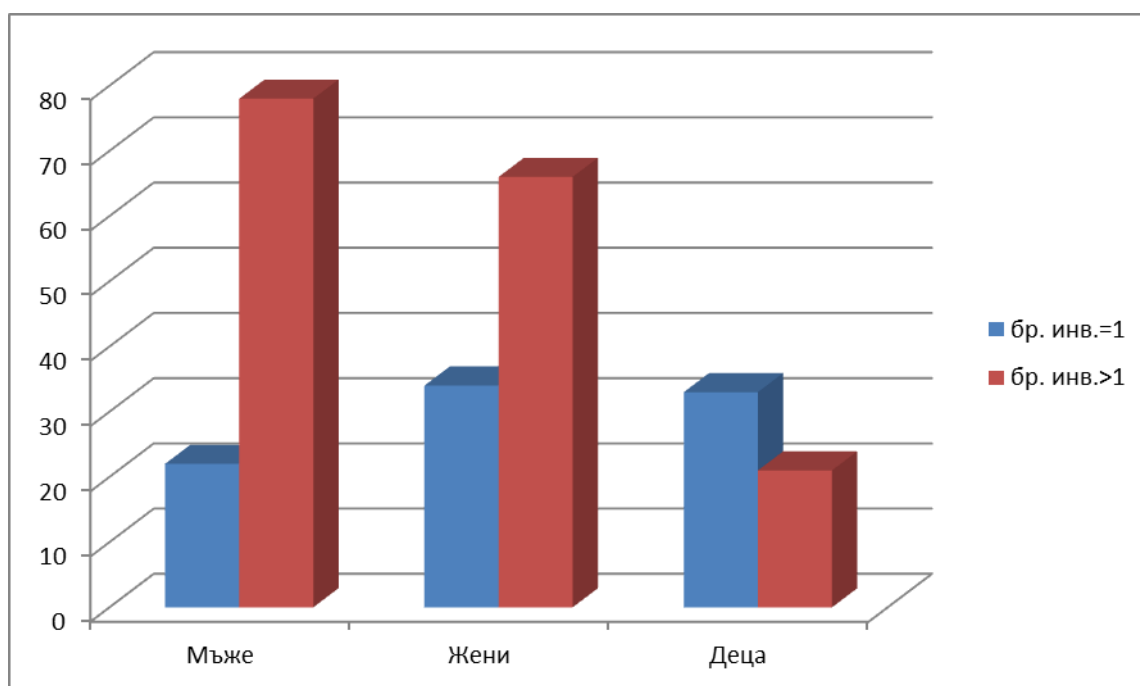

Диаграма 3. Съотношение между пол/възраст и наличие/отсъствие на гробен инвентар.

4. Съотношение между пол/възраст и брой предмети в гробния инвентар (Диаграма 4).

Спрямо това съотношение данните показват същата закономерност, както при предходните. Изчислено процентно по некрополи и взетите средни стойности за всяка една полово-възрастова група е видно, че количественото разпределение на гробовете с повече от един предмет в инвентара е преобладаващо при мъжете (78 %), докато при жените то е малко по-малко (66 %). Най-голям брой на мъжките гробове с повече предмети сред инвентара има в по-голяма степен проучените некрополи при Винаца (100 %), Омуртаг (83 %) и Голямо Делчево (89 %). Гробовете пък с по един предмет в инвентара е повече в полза на жените и децата – по-нисък е процентът на мъжки гробове (22 %) само с по 1 бр. предмети в гробния инвентар спрямо женските (34 %) и детските (33 %). При детските гробове с инвентар лек превес имат тези с по един предмет (33 %) пред останалите с повече от един (21 %). Възможното обяснение за ясна отчетлива разлика в стойностите е, че близо 2/3 от детските гробове са без инвентар и по всяка вероятност броят на предметите при голяма част от гробовете с инвентар не е

бил от съществено значение с оглед относителната равнопоставеност на децата в древното общество². Ако приемем факта, че многобройността/малобройността на гробния инвентар също е индикатор за социален статус, то на фона на статистическите данни заключението е, че заеманите високо обществени позиции в по-голямата си част принадлежат на мъжете, следвани от жените. При положение, че е съществувало социално и имуществено разслоение в къснохалколитното общество, то засяга в най-голяма степен мъжете, и в по-малка жените, с оглед количествените разлики при отделните показатели³. Възможно е почти равният процент на гробове на жени и деца с по 1 бр. предмет в инвентара да е ново доказателство за тяхната социална близост. Гробовете обаче с повече от един предмет при жените е малко над три пъти по-висок от този на децата и от друга страна е сигурен показател за тяхното обществено разграничаване и по-високо социално положение пред децата. С оглед статистическите данни за мъже и жени е видно, че сред гробовете с инвентар преобладават тези с повече предмети в него – показател, който извежда една от характерните особености на погребалния обред на територията на КГК VI.

Диаграма 4. Съотношение между пол/възраст и брой предмети в гробния инвентар.

² Тук изключвам някои „представителни“ детски гробове, дискутирани по-горе, в които гробният инвентар е свидетелство за определено социално (наследствено?) положение.

³ При мъжките гробове с инвентар разликата между тези с по един предмет и такива с повече от един е 56 %, а при женските е почти два пъти по-малко – 32 %.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключението е направено обобщение на свършената работа и получените резултати. В това изследване са събрани, описани и класифицирани данните за погребалните обреди от ареала на културен комплекс КГК VI – некрополи, гробове, открити извън селищата гробове - общо от България 237 бр. от 17 некропола, 3 единични гроба извън селища, 127 гроба от 7 некропола в Румъния; в България открити в селища са 106 гроба – общо 473 бр. Те позволиха да се направи обща характеристика на специфичните за културата погребални обреди.

В резултат на това е реализирана и основната цел на написването на труда – да се каталогизират, обобщят и систематизират резултатите от проучванията на халколитните гробове от територията на културен комплекс Коджадермен – Гумелница – Караново VI. Също така поставена и до голяма степен изпълнена задача е да се изведат локалните, регионални и надрегионални закономерности. Постигнатите резултати се доближават до очакваните.

Въз основа на проследените в настоящото изследване специфики и закономерности може да се твърди за наличието през късния халколит на единен погребален обред на територията на КГК VI. Характеризира се с някои локални особености, изразени в конкретиката на погребалния обред в отделните некрополи. В този смисъл трябва да се подчертае, че на този етап не могат да се намерят точни аналогии между два отделни некропола. Вероятно това е резултат и от различната степен на проученост на отделните обекти и неравнопоставеността им по отношение на археологическата информация.

Сравнението на отделните некрополи по региони на този етап показва, че няма ясно изразени регионални специфики. Има обаче специфики по отношение на гробния инвентар на различните некрополи и вероятно на находките в различните селища. Някои от находките по отношение на количествено разпространение са характерни предимно за микрорегиона на един некропол. Например, каменните тесли за Търговище, керамичните „лампи“ за Vagaŝti, керамични похлупаци за Винаца, каменни брадви-чукове за Радинград. Възможно е това по някъв начин това да е свързано със

спецификите на дейностите, упражнявани в съответното селище. Например сред голяма част от проучените гробове в Каменово (работилница за кремъчни сечива) са открити кремъчни артефакти.

Справка за научните приноси в дисертацията

1. Откриването и проучването на некрополите при Кошарна и Каменово е извършено от автора на дисертационния труд в качеството му на ръководител и съръководител на археологическите разкопки.
  2. Това е първото обобщаващо изследване, в което е събрана достъпната информация и е направена пълна характеристика на погребалния обред на културен комплекс КГК VI, представена в различните некрополи и гробове в границите на селища. Изготвен е подробен каталог:
    - 2.1 Потърсени са регионални и надрегионални зависимости между различните особености, характеризиращи обреда;
    - 2.2 Извлечена е информация за социалната структура:
      - По отношение на качествено и количествено разпределение на гробния инвентар е потвърдено наблюдението, че по-голямо изобилие се наблюдава в мъжките гробове;
      - За първи път е отчетено наличие на организация на гробищното пространство - отредена площ предимно за мъжки, както и друга за женски и детски гробове. Организиран са в редици в посока изток - запад с отклонения;
      - Различните видове предмети от гробния инвентар се свързват до голяма степен съответно с мъжки, женски или детски гробове. С оглед на материал за изработка и количествено разпределение някои находки в гробове могат да бъдат определени като „представителни“, а други като „обичайни“, което е индикатор за обществено положение на погребания.
- Потвърдено е становището за водещата роля на мъжа в къснохалколитното общество.
3. Разработена е класификационна схема и типология на структурните части на гробните комплекси в некрополи на КГК VI, която може да се използва и в бъдещи проучвания.
  4. Извършено е картиране на териториалното разпространение на некрополите на територията на КГК VI.
  5. Въз основа на анализ и обобщение на събраната информация се ревизира досегашното схващане, че некрополите се намират само на запад от селищата. Те

се срещат във всички останали посоки с оглед топографията на терена. Почти винаги са разположени на по-голяма надморска височина от селищата, към които принадлежат. Изборът на място за некропол е бил съобразен с топографията на древния терен, обозрима връзка и възприемането на терена от древната общност като такъв за гробищно пространство.

6. Въз основа на анализ на наличната информация е потвърдена тезата за наличие на интрамурални некрополи в селищните могили при Русе и Кубрат на фона на сходни черти в погребалния обред.
7. Изказано е твърдение за наличието на практика за погребване в самите селища през късната каменно-медната епоха на територията на КГК VI. Тя е ретардация на една неолитна практика, макар и много по-малко популярна, съществува успоредно с погребалната практика на трупологане в извънселищни некрополи и през късния халколит.

Посредством изложение и анализ на археологическите факти е отхвърлена хипотезата, че откритите човешки скелети в Русенската селищна могила принадлежат към последния строителен хоризонт и са резултат от финалното вражеско нашествие, довело до превземането и опустошаването на селището. За някои от тях е лансирано твърдението, че са гробове от различни етапи на късния халколит в самото селище, а за други, че принадлежат към екстрамурален некропол.

Публикации на автора по темата на дисертацията

1. Самостоятелни публикации:

1. **Чернаков 2011 а:** Д. Чернаков. Халколитен некропол край селищна могила Кошарна, Русенско (археологически разкопки през 2009 - 2010 г.). – Археология, 2011, 2, 85-96.
2. **Чернаков 2011 б:** Д. Чернаков. Интрамурални “погребения” от Русенската селищна могила. – Известия на Регионален исторически музей – Русе. Т. XIV, 2011, 85-131.
3. **Чернаков 2017:** Д. Чернаков. Гробни комплекси от ареала на културен комплекс Коджадермен – Гумелница – Караново VI. Преглед на проучванията. – Известия на Регионален исторически музей – Разград. Т. II, 2017, 60-86.
4. **Chernakov 2010:** D. Chernakov. Some observation about the discovered human skeletons at Rousse Tell. – Studii de Preistorie. București, 2010, 7, 145-183.
5. **Chernakov 2011 а:** D. Chernakov. Foundation burial of a child at Kosharna tell. - Pontica, XLIV, 2011, 241-250;
6. **Chernakov 2011 b:** D. Chernakov. A hoard of ceramic vessels in a Chalcolithic necropolis near the village of Kosharna, district of Rousse. - Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, 2011, XXVIII, 59-74.
7. **Chernakov 2011 c:** D. Chernakov. Newly discovered Chalcolithic necropolis near Kosharna Tell. – In: The Lower Danube in prehistory: landscape changes and human-environment interactions. Publicațiile Muzeului Județean Teleorman. III, București, 2011, 117-31.

2. Публикации в съавторство:

1. **Чернаков и кол. 2012:** Д. Чернаков, А. Каменаров, М. Гюрова, Б. Гайдарска, Е. Блейк, Дж. Чапман, М. Попова, Я. Бояджиев, Л. Нинов, Б. Атанасов, К. Митов, С. Цойнер. Кошарна. Селищна могила и некропол. Археологически проучвания 2006–2010. Русе, 2012.
2. **Чернаков, Дилов 2015:** Д. Чернаков, Д. Дилов. Находки от халколитен некропол в с. Каменово, общ. Кубрат, във фонда на Регионален исторически музей - Разград. - Известия на Регионален исторически музей – Русе. Русе, 2015, XVIII, 259-265.
3. **Chernakov, Dilov 2014:** D. Chernakov, D. Dilov. Chalcolithic necropolis at Kamenovo village, Kubrat municipality, Razgrad district. Unpublished finds. – Pontica, 2014, XLVII, 153-161.